

VASILE PÂRVAN : DILEMELE CĂRTURARULUI

de ALEXANDRU ZUB

S-ar putea spune, la capătul acestui excurs, că întreaga viață a lui Vasile Pârvan stă sub semnul căutării și al dilemei. Epoca însăși, „eine Machwerkzeit“ (C, 359) *, conținea atâtea dileme, cărora istoricul simțea nevoia să le caute răspuns. Dileme multiple, reclamând tot atâtea soluții, dispersînd energiile creatoare și subminînd astfel creația monumentală. Formulîndu-le lucid, Pârvan știa că nu rămîne loc destul pentru iluzii. „Născut prea devreme față de încetul proces de purificare a nenorocitei noastre orînduirii sociale“ (IF, 25-26), ce-i rămînea de făcut ?

Experiența familiei, apropierea de marii dascăli de la Universitate și de etnopedagogia fichteiană l-au împins de la început spre acțiune. Primele lui scrieri publicistice și corespondența trimisă din Germania sînt semnificative sub acest unghi indicînd lecturi în consens cu mișcarea reformistă de la începutul secolului. Mai ales conferința despre *Unire* și scrisoarea deschisă către corpul didactic denotă o voință de angajare entuziastă și totuși realistă. „Noi sîntem preoții aspri ai unei religii de purificare. Sîntem profeții unui timp cu mult prea îndepărtat pentru poftele grăbite ale hămesîților contemporani, dar nouă imediat accesibil prin largul orizont al vederii istorico-filosofice“ (IF, 21). Vorbea astfel, în numele noii generații, a cărei *datorie* o formula îndată după război, instilîndu-i ideea de sacrificiu. „Preoții jertfei ori preoții hranei ?“ (M, 114). În forme diverse, falsa dilemă revine sub pana moralistului, în care s-a putut vedea un pedagog național, înrudit sufletește cu G. Lazăr, N. Bălcescu și alți mesianici ai resurecției românești ¹.

Răspunsul lui Pârvan e ușor degajabil din scrierile și inițiativele sale pe tărîmul culturii, iar în formularea acestui răspuns experiența germană se simte în chip evident. Ca și în patria lui Herder, o schimbare evolutivă a situației ar fi fost de preferat unei răsturnări intempestive, ceea ce înseamnă (Revolution von oben !) că statul trebuia să-și asume înalte răspunderi reformatoare, ajutat de pătura cea mai conștientă

* Folosim în text următoarele abrevieri : C = V. Pârvan, *Corespondență și acte*, ed. Al. Zub, București, 1973 ; IF = V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, București, 1920 ; JVR = idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923 ; M = idem, *Memoriale*, București, 1923 ; S = idem, *Scrieri*, ed. Al. Zub, București, 1981.

1 Oct. Ghibu, *Amintiri despre oameni pe care i-am cunoscut*, Cluj, 1974, p. 246.

a națiunii : intelectualitate. Dascălii germani se bucurau deja de o mare cinste. „De ce nouă, dascălilor români, să nu ne fie hărăzită această prea înaltă cinste ? Până cînd să mai rătăcim purtați de ambiții personale și certuri urite pentru lucruri de nimic, și să nu dăm noi întii și mai puternic ca oricare pilda sacrificiului pentru mărirea neamului ?“ (S, 121). Un examen realist al împrejurărilor nu încuraja însă optimismul. Țărănimea se afla în mizerie și ignoranță, proletariatul imatur și prea puțin numeros, cărturăria slabă și dezbinată. Care putea fi „rezultanta finală a sistemului de forțe naționale“ ? Desigur, de o foarte slabă intensitate : „plusuri și minusuri ce se anulează reciproc, forțe pozitive și negative ce aproape distrug efectul ce ar trebui să fie rezultanta poligonului lor și nu dau decît ceva mai mult decît inerția, decît repaosul absolut“ (S, 105). Tristă socoteală, în termenii lui Pârvan însuși, dar ea nu trebuia să îndemne la absenteism sau abandon, dimpotrivă : ne aflăm aici, relua el un îndemn din alt veac, ca să îndreptăm situația. Dilema capătă astfel, public un răspuns pozitiv. Răul, chiar dacă redutabil, nu e atotputernic și solidarizarea celor buni îl poate reduce în bună măsură. Între *activism* și *pasivism* nu era de ales nici măcar în Transilvania (C, 16). O doză importantă de optimism era însă necesară pentru a nu dezarma în fața răului. Iar aceasta înseamnă capacitate de iluzie, putere de sacrificiu, curaj de a înfrunta spiritul minimei rezistențe. Toată pedagogia lui Pârvan și toate inițiativele lui în cîmpul culturii decurg oarecum din acest raționament, care nu vrea să însemne amăgire conștientă, ci program de resurrecție eroică. „În drumurile viitorului, ne asigură T. Vianu, el a înțeles să sprijine sufletele elevilor săi, nu ascunzîndu-le gîndul tragic al existenței, dar ajutîndu-le să-l utilizeze ca pe un bărbătesc îndemn către sacrificiul legat de orice viață închinată spiritualității“². S-a putut vedea că inițial Pârvan a fost dispus chiar la înregimentare politică *stricto sensu*. Aceeași realitate dură, contradictorie i-a sporit însă doza de scepticism, făcîndu-l să separe mai limpede planurile, să-și gîndească acțiunea aproape exclusiv pe tărîm cultural.

Paroxismul dilemei sale odată depășit în preajma întîiului război mondial, cărturarul avea să se consacre muncii științifice și de organizare a culturii, fără a-și refuza concursul, cum am văzut, pe un plan mai larg. Opțiunea lui principală fusese demult formulată : între realizarea lui ca individ și nevoile colectivității, acestea din urmă trebuiau să aibă prioritate. „Omul în sine nu există, ci numai omul social“, spunea încă în cartea despre Marcus Aurelius, iar multe pagini din *Memoriale* nu sînt altceva decît meditații pe marginea destinului individual sau colectiv. Celor ce-și plîngeau morții, după un război care pentru România fusese al întregirii, Pârvan le cerea public să nu diminueze „lumina lumii“ cu doliul lor, ci să caute a-și preface durerea în bucurie născătoare de viață. Bucuria și doliul coexistă în același suflet, ca fețe ale unei realități complexe, ținînd de esența însăși a vieții. Evocarea comi-

2 T. Vianu, *Vasile Pârvan și concepția tragică a existenței*, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, VII, 1928, 3-4, p. 359 (infra, ASRS).

litorilor căzuți în marele război trebuia să fie deci „un cîntec de jale și un cîntec de biruință“ În timp ce jalea îl privea pe individ, izbînda era a colectivității. Imperativul etic elimină dilema și înlesnește procesul integrator. De aceea am putea spune, cu o expresie împrumutată de la Antonio Gramsci, că pesimismul inerent al inteligenței se transforma, la Pârvan, într-un optimism al voinței. „Visător nemulțumit“ în intimitate (C, 225), el știa să exprime un crez colectiv și să devină simbol al năzuințelor de înnoire din perioada postbelică.

„Mon caractère solitaire et hautain“, nota Pârvan într-un loc (C, 218). Dar cei mai apropiați contemporani au știut totuși să vadă „sub masca rece, rigidă, aspră, colțuroasă, numai rațiune“ un „suflet cald, vibrant, sentimental“. O sumă de contrarietăți, un complex antinomic, cum ni-l prezintă D. Gusti „Duios și combativ, comunicativ și totuși inabordabil, informulabil. Liniștit, olimpic și vehement satiric. Avea cultul ironiei, fără a jigni pe cineva. Realist și în același timp romantic, vizionar, profetic. Grav și serios, totodată vesel și senin. Preocupat de tot ce se întîmplă în jurul său, se retransa într-o viață intimă, numai interioară. Modest, cîteodată aproape sfios și totuși mîndru, de o mîndrie suverană, pe care i-o da conștiința legitimă a superiorității sale“³.

Savantul? Dar acesta nu era mai puțin frămîntat și mai puțin dispus la tendințe contrare. Dacă a preferat mereu distincției civice solitudinea cercetării, Pârvan a știut totuși să observe implicația socială a acesteia. Contemplativ, el a făcut din munca fără preget (M, 78) un crez al vieții, un răspuns pozitiv la întrebările epocii și ale istoriei. De la Marcus Aurelius, mai ales, învățase că trebuie să se raporteze mereu, ca parte, la ansamblul umanității, că datoria socială și datoria față de sine au a forma un tot organic.

Socialmente, Pârvan a fost unul dintre acei învățați care au știut să facă din munca lor un centru de iradiație, punîndu-și știința în serviciul „marilor mulțimi necăjite“. Avînd să aleagă între efortul izolat, individual, care să-i aducă notorietatea științifică, și organizarea unui travaliu colectiv, singur în măsură să rezolve problemele istoriei, el n-a ezitat să opteze pentru formula din urmă. „Dacă față de o așa multiplă activitate ca adunător și editor de izvoare cu privire la istoria *veche* a Europei sud-estice i-ar mai rămîne aceluia cercetător și timpul de a prelucra tot el, într-o scriere istorică proprie, materialul adunat, e o întrebare. Dar dacă nu i-ar fi dată această răsplată ideală, atunci la ce bun, din punct de vedere personal, să-și mai închidă viața în munca îngrată a adunării de material?“ Dilema se cuvine a fi reținută, fiindcă Pârvan i-a dat o rezolvare tocmai în spiritul solidarității de care vorbeam. Gloriei postume, el îi prefera categoric imperativul social (S, 570).

Tot astfel, față de nevoia acută de instrumente de lucru, în cercetare, Pârvan a înțeles că trebuie să-și frîneze ispita de a construi larg,

3 D. Gusti, *Personalitatea lui Vasile Pârvan: un model academic*, în ASRS, vol. cit., p. 340.

dînd prioritate izvoarelor și restituției fragmentare. Analiza precede sinteza, spunea el într-un articol de tinerețe. Dar lucrul acesta e valabil numai cînd vorbim de un istoric, nu și cînd avem în vedere istoriografia în ansamblu. Căci istoricul trebuie în adevăr să se formeze profesional, lucrînd cu documente, explorînd arhive, reconstituind minuțios, pentru a ajunge abia apoi la generalizări. Analiza și sinteza se situează în succesiune logică. La nivelul istoriografiei însă, a spus-o încă A. D. Xenopol, cele două studii sînt sincrone, căci nu se poate imagina una fără alta : efortul analitic e ghidat mereu de idei generale, procurate de sinteză, iar aceasta din urmă se modifică neîncetat prin achiziții de ordin analitic. Dilema se vîdește deci falsă, chiar dacă spiritele cantonate în factologie o evocă mereu. În ce-l privește pe Pârvan, el a îmbinat din capul locului analiza critică, restituția istorică și zborul în lumea ideilor, cum observa judicios Iorga întîmpinîndu-l la Academia Română. Între acesta din urmă și spiritul monografic al lui D. Onciul — dacă e să fixăm o relativă opoziție — nu era de ales, cu atît mai mult cu cît Iorga îmbina el însuși, spectaculos, ambele ipostaze, iar analiticul său coleg, o știm, nu era lipsit nici el de interes pentru sinteză. Atitudinile se cuvin abordate mai mult sub unghiul unei strategii a cercetării. I. Bogdan, D. Onciul, C. Giurescu susțineau prioritatea stadiului monografic, situînd sinteza în prelungirea acestuia. Totuși corespondența îl arată pe Bogdan atent la ce făcea Iorga în materie de sinteză și bucuross de rezultate. „Le chercheur de nos jours — observase Xenopol — sera toujours placé entre Charybde et Scylla. Il risquera, on bien de rester incomplet, et de ne pas atteindre pleinement le but qu'il se propose — la découverte de la vérité — ou bien de succomber sous le poids trop lourd des connaissances que la temps a rassemblées“⁴. Cît despre Pârvan, istoricul se salvează prin eforturi extraordinare de a pune în comunicație cele două nivele ale cercetării. Arheolog și epigrafist, el nu s-a mulțumit să descopere, să adune și să comunice documente, ci a căutat mereu să degaje linii de direcție, atitudini, „idei și forme“, care, pătrunse de o structură logică, încep să vorbească de un „sistem“ explicativ. Dilema lui se rezolvă astfel prin „ieșiri“ integratoare în direcția sintezei. N. Iorga fusese și el confruntat cu aceeași aspră dilemă la începutul carierei. Simțînd nevoia unei alte platforme documentare decît aceea fructificată de Xenopol, el a adunat mai întii, ani în șir, informații noi de arhive și biblioteci, pentru ca în 1905 să dea o primă sinteză de istorie a românilor și să rămînă credincios acestui mod de a împăca exigența documentară cu imperativul sintezei. Este foarte probabil că modul său de a concepe sinteza nu-l mulțumea pe Pârvan, care ar fi dorit-o la un nivel mai înalt de abstracție, ca în *Idei și forme istorice* sau ca în primul eseu din *Memoriale*. Nicolae Iorga nu dorea să amestece filosofia în istorie, pe cînd mai tînărul său coleg o voia prezentă mereu. Cînd a fost să se decidă pentru o temă în vederea

4 A. D. Xenopol, *Les principes fondamentaux de l'histoire*, Paris, 1899, p. V-VI.

Congresul internațional de științe istorice de la Bruxelles, Pârvan s-a găsit în fața acestei dileme să comunice fapte (restituții fragmentare) sau concluzii în ordinea teoretică a domeniului? „Faut-il me décider pour une exposition de synthèsehilosophie historique), ou mieux pour un apport de quelques connaissances précises, nouvelles?“ (C, 418). I-ar fi fost lesne să comunice fapte noi, de un interes sigur, dar nu era de preferat un zbor mai larg? Cum l-a sfătuit atunci H. Delehaye nu știm, în absența scrisorii respective, fapt este că la congres (8—15 aprilie 1923) Pârvan a vorbit despre *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*⁵, imbinând oarecum cele două formule. Putea, desigur, să participe la mai multe secții, dar nu voia să facă pe importantul și s-ar fi mulțumit să rămână simplu ascultător „à l'école des plus grands“ (C, 418). Recunoaștem aici aceeași rezervă care îl împiedicase să participe la alte reuniuni savante și care îl făcuse să se exprime ironic la adresa „omniprezenței“ și a „multicelebrității“ lui N. Iorga, atunci delegat la Congresul bibliotecarilor și bibliofililor (C, 243). Un studiu mai atent ar putea stabili chiar că Pârvan și-a stilizat atitudinile mai totdeauna prin comparație (adesea în contrast) cu marele său profesor, preocupat vădit să se îndepărteze de (inimitabilul) „model“ Efigia lui Constantin Giurescu, sohițată în același an, cu prilejul recepției lui D. Gusti la Academia Română, e un demers cu substrat polemic, menit să ridiculizeze pe „diletanții tari în genealogii“, pe cei ahtiați de putere, fie și în lumea modestă a științei, care și ea implică strategii, alianțe, conflicte de interese⁶.

Tensiunea antinomică a realității e de altfel o sursă continuă de dileme. Ele pot fi recunoscute ușor în istoria culturii române atunci când se ezită între fragment și întreg, analiză și sinteză, național și universal, factologie și idei, angajare civică și solitudine artistică, individual și colectiv, „minte și inimă“, pentru a nu aminti decât puține dintre o serie și a lăsa deoparte principala antinomie (materie-spirit), atât prezentă și în sistemul de gândire pârvanian. Ceea ce trebuie să amintim aici neapărat e străduința savantului de a obține mereu sinteza: în știință prin infuzie filosofică și meditație riguroasă; în viața socială prin instilarea unei finalități etice mai înalte.

Opoziția dintre istoricul de cabinet și „istoricul vieții“, opoziție rezolvată prin câștigul de cauză atribuit celui din urmă, definește nu mai puțin gândirea lui Pârvan, o gândire dilematică, interogativă, prin excelență, Spre deosebire de istoricii livrești, siguri de sine și categorici în răspunsuri, istoricii care alături de cărți cunosc și viața obișnuită „se tem să dea prea repede răspunsuri asupra legăturii și pricinilor faptelor omenești; de multe ori ei mărturisesc neputința lor de a lămurii de ce s-a întâmplat cutare război ori s-a ivit cutare mare meșter de icoane frumoase și de case mărețe ori de biserici cu totul tot nouă

5 *Bulletin de la Section Historique* (de l'Académie Roumaine), X, 1922—1923, p. 23-42.

6 Cf. Al. Zub, *În jurul unei comemorări la Academia Română*, în *Ateneu*, X, 1973, 10, p. 15.

față de cele dinainte și se mulțumesc numai să spună *cum* a fost, și nu și de ce a fost așa și nu altfel. Și ei fac astfel, pentru că viața nu e așa de limpede, cum se arată în cărți, de fiecare om, după mintea lui, ci e amar de încurcată și neașteptată, cum e și ciocnirea dintre mințile nenumărate și cu totul străine una de alta, ale oamenilor care alcătuiesc împreună, cu sau fără voia lor, satele, orașele, țările, împărățiile, breslele lumi acesteia“ (IVR, 5—6).

S-ar putea identifica la Pârvan atâtea alte dileme, precum aceea care-l raportează la apartenența lui confesională (C, 227-228), la „vagabondajul“ său științific între Roma și București (C, 254-255, 417), la limba în care s-ar cuveni să publice pentru a-și asigura maxima audiență (C, 263-265), dar nu e cazul să insistăm. Personaj de tip ahileic⁷, concentrat și grav, amintindu-ne mereu modelul antic („mon ancien maître, Marc Aurele“), Pârvan a fost în același timp nu erudit și un gânditor, „Maître Erasme“ și poetul sensibil disputin-du-și în el înțietatea (C, 221 ; S, 487). Unul însemna precizie, rigoare, prudență, profesionalism ; celălalt respirație amplă, idealism activ, viziune metafizică. Primul l-a ajutat să extindă considerabil aria faptelor semnificative pentru istorie, al doilea să construiască monumental, fie că e vorba de monografiile exemplare sau de edificii istorico-filosofice. „Istoria are poate mai mult ca oricare altă disciplină a se sprijini pe erudiți ca și pe cugetători“ conchide Pârvan (M, 72) prevenind parcă orice formulare dilematică. În definitiv, (a spus-o Bolingbroke), ce altceva este istoria decât o filosofie care se învață prin exemple ? Dacă a recurs adesea la formulări de tip crocian, pedalind mereu pe *diade*⁸, este pentru că acest mod de gândire dă textului mai multă tensiune ideatică. Între *tehnites* și gândul metafizic (S, 458), Pârvan n-a ezitat totuși să prefere al doilea termen, ca sursă de armonie și integrare. El a vorbit de „marea suferință a exteriorizării ideii“, dar și de „nebuna jubilară a găsirii armoniei între gândul nou și materia inertă biruită“ (S, 388), Anaxandros, purtătorul său de cuvânt din *Idei și formee istorice*, era un „atlet al gândului“, un cugetător de performanță, un plăsmuitor de idei în piatră. „Gândul luptător“ (IF, 124) constituie în definitiv un mijloc de armonizare a lumii. Iar triumful său depinde nu atât de competiția cu lumea, cât de întrecerea cu sine. „Examinează-te în continuu !“ Îndemnul lui Marcus Aurelius se degajă și din biografia lui Pârvan, recomandând măsură în toate și „eudemonie“ a înțelepciunii. Reducerea la esență apare ca un principiu de metodă și de conduită, un principiu de economie a spiritului. „Folosește-te bine de timpul vieții tale“, îndemnase împăratul filosof⁹, iar în lumina acestei norme biografia lui Pârvan

7 Cf. Gabriel Liiceanu, *Încercare în politropia omului și a culturii*, București, 1981.

8 Em. Condurachi, *Vasile Pârvan și Benedetto Croce*, în *Luceafărul*, XV, 1972, 52, p. 3.

9 Marcu Aureliu, *Meditațiunile*, București, 1930, p. 142.

10 G. P. Stevans, *Vasile Pârvan, Vasile Pârvan, Vasile Pârvan*, !, în vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 312.

11 Mircea Eliade, *Vasile Pârvan*, în *Cuvîntul*, III, 1927, 945, p. 1-2.

se arată a fi de o densitate extraordinară. Stins înainte de vreme, pe cînd se afla doar la jumătatea vieții mature, el a dus o existență de un activism fără egal, care l-a făcut pe Gorham P. Stevens să i se adreseze postum „pou helped to quicken the pulse of humanity“¹⁰.

Era mulțumit de sine, de rezultatele muncii sale încordate ? Nici-cînd. Activ cum puțini au fost în epocă, Pârvan visa totuși liniștea meditației, iar unul din eseurile lui filosofice indică o nostalgie sub acest unghi. El evocă „muza contemplației“, a melancoliei reflexive, ca o formulă de echilibrare a vieții. „Le reveur mecontent“ coexistă cu omul activ și plin de inițiative. Sub masca voluntaristă a demnitarului științei se simte lacrima pe care Mircea Eliade, unul dintre discipolii de ultimă generație, a erezut că o sesizează : „Tu ai plîns sub mască, aceasta se știe, o frate Mort!“¹¹. Dar a păstrat cel mai deplin calm în fața neantului, avînd conștiința datoriei duse pînă la capăt. Căci firul vieții e neespus de scurt „Te-ai suit în corabie, ți-ai împlinit drumul pe apă, ai ajuns la liman ; dă-te jos ! Intri pe altă lume ? Zeii sînt pretutindeni, îl vei găsi și acolo. Intri în nesimțirea totală ? Ai scăpat de suferințe și plăceri, ai scăpat de închisoarea acestui corp pămîntesc în care te-ai zbuclumiat atîta vreme, cu toată superioritatea ta. Căci tu ești minte și geniu ; el pămînt și tină“¹⁰⁵. Reflecții consolatoare pentru cineva care pusesese mereu accent pe suflet, pe desăvîrșirea de sine, pe stoica *aequanimitas* care ne ajută să depășim momentele de criză.

Stoicismul său nu vine însă numai din lecturi, ci și dintr-o moștenire ancestrală de care era perfect conștient (C, 383). Această înțelepciune îl făcea să identifice fericirea cu sentimentul datoriei împlinite¹² și să pună mare preț, asemenea lui Marcus Aurelius, pe ordinea lăuntrică¹³. „Tot ce-ți place ție, cosmos, îmi place și mie“, spunea filosoful antic. Armonia cu întregul devine o sursă de împăcare, prin înțelegere, cu destinul. Stela lui Anaxandros din Apollonia, contemporană cu lupta de la Maraton și tragediile lui Eschil, îi revela însușirii de seninătate, modestie, integrare calmă în cosmos (IF, 183-216). Dar biografia cea mai senină devine la Pârvan o sursă de nesfîrșite interogații, cum s-a putut vedea mai sus. Poate nici un alt istoric n-a semănat în textele sale mai multe semne de întrebare. El caută, întreabă, provoacă, demersul său se plasează într-un spațiu al dilemei fără ieșire, o dilemă ce ține oarecum de sistemul său interpretativ. „Fericii cei ce se îndoiesc, căci aceia vor afla adevărul!“ (C 345). O îndoială metodică se poate observa și în scrisul și în atitudinile lui Pârvan. Opera științifică și notele intime fac, din acest punct de vedere, corp comun și se integrează aceluiași spațiu al dilemei.

12 Marcu Aureliu, *op. cit.*, p. 25.

13 *Ibidem*, p. 32-33.

VASILE PÂRVAN LES DILLEMES DU LETTRÉ

R é s u m é

On relève dans ces pages que toute la vie du savant se place sous le signe de la recherche et du dilemme. L'époque même comportait tant de dilemmes, auxquels l'historien sentait le besoin de fournir ses réponses. En les formulant avec lucidité, Pârvan savait qu'il ne restait assez de place pour des illusions. Les dilemmes de sa vie intime, ceux de la société roumaine du début de notre siècle et ceux du métier qu'il a brillamment professé sur le terrain de l'histoire et de l'archéologie font l'objet de cette analyse. Il n'y a peut-être pas d'historien qui eût parsemé ses textes de tant de points d'interrogation. Il cherche, demande, provoque, sa démarche se place dans un espace du dilemme sans issue, un dilemme qui tient en quelque sorte de son système d'interprétation. Son œuvre scientifique et les réflexions intimes font, sous cet angle, corps commun, et s'intègrent au même espace du dilemme.